

Zákupské karnevalové masky jsou kulturním dědictvím už pět let

14. 01. 2022 08:36

Fakt, že jsou do seznamů UNESCO zapisovány architektonické památky, je všeobecně známý. Již méně se ví, že sem patří také tradice, které skupina obyvatel pokládá za své kulturní dědictví a předává je dalším generacím. Podmínkou pro zápis do mezinárodního reprezentativního seznamu UNESCO je předchozí uvedení na Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR, který aktuálně čítá 30 položek. Pořadové číslo 20 má ruční výroba papírových masopustních masek v Zákupcích, která byla v prosinci roku 2017 na návrh Národní rady pro tradiční lidovou kulturu zapsána na takzvaný národní seznam. Pod nemateriální kulturní dědictví se řadí vedle folkloru (který představuje například lidová hudba, tanec, zpěv či vyprávění) zvyky, obřady, oblast takzvané lidové religiozity, kam spadají vědomosti a představy o člověku, přírodě a vesmíru, o nadpřirozených silách, magie, věštby, pranostiky; léčení a hygienu. V širším pojetí potom problematiku rozličných společenství, rodinných a příbuzenských vztahů, sociálních vazeb v určité komunitě nebo skupině. A utorkou návrhu nominace byla v té době ředitelka Muzea Českého ráje v Turnově, regionálního odborného pracoviště pro péči o tradiční lidovou kulturu v Libereckém kraji, Vladimíra Jakouběová.

Jak probíhala příprava na nominaci zákupských masopustních masek na národní seznam? Co stálo u zrodu této myšlenky? Kdo ji inicioval?

Návrh na zapsání tohoto výjimečného kulturního statku, kterým se může pyšnit Liberecký kraj, podalo regionální pracoviště pro péči o tradiční lidovou kulturu Muzea Českého ráje v Turnově na jaře roku 2017 po předchozím zápisu výroby masopustních masek na Krajský seznam nemateriálního kulturního dědictví Libereckého kraje. To, že je technologie ruční výroby masopustních masek jedinečná a zasloužila by si být zapsána na Národní seznam, jsme si uvědomili při prvních rozhovorech s pamětníky při zpracování nominace na krajský seznam. Práce na nominaci na Národní seznam tak navázala na náš předchozí průzkum v terénu i v archivu.

Původní krajskou nominaci jsme doplnili o doklady, které prokazovaly výjimečnost této technologie výroby v rámci České republiky. Zaměřili jsme se především na podrobnou dokumentaci výrobního postupu ručního vylepování obličejových a celohlavových masek papírem nebo papírmaší do negativní sádrové formy a obličejových masek tvarovaných z organitýnu na pozitivní sádrovou formu. Popsali jsme podrobně i konečnou úpravu masek ručním malováním. V místně příslušných archivech jsme získali řadu nových materiálů a dokumentů o výrobě tohoto zboží od konce 19. století do současnosti. Podařilo se nám také zajistit další rozhovory s pamětníky, a především se zaměstnanci, kteří dnes pracují ve firmě PVO s Ing. Rydygrem. Takto zpracovaná nominace byla v roce 2016 postoupena k hodnocení NÚLK ve Strážnici.

Na základě doporučení oponentních hodnotitelů PhDr. Ilony Vojancové, tehdejší ředitelky Souboru lidových staveb Vysočina, a PhDr. Jiřiny Langhamerové, bývalé ředitelky Národopisného muzea v Praze, byla námi předložená nominace Národní radou pro tradiční lidovou kulturu v prosinci roku 2017 panu ministrovi kultury doporučena ke schválení. Schválením pana ministra se ruční výroba masopustních masek ze Zákup stala již třetím kulturním statkem z území Libereckého kraje, který je na Národním seznamu nemateriálního kulturního dědictví zapsán. (pozn. red.: jedná se o České loutkářství /2014, za Liberecký kraj/, Perličky z Poniklé /2015/, v roce 2021 přibyl čtvrtý statek – Ruční výroba skla, nominaci podalo Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou).

V čem je ruční výroba masopustních masek v Zákupích unikátní?

V severočeském městě Zákupy se papírové masopustní, karnevalové a vánoční zboží vyrábí od druhé poloviny 19. století. V současnosti je PVO Zákupy jedinou a asi i poslední firmou, která se v Evropě ruční výrobou tohoto zboží zabývá. Podniky či dílny, které podobnými technologickými postupy vyráběly masopustní či karnevalové masky, svoji činnost ukončily. Vlastní výroba unikátních masopustních nasazovacích celohlavových masek, celoobličejových masek a škrabošek z papírmaše a organitýnu i polotovarů masek, které si může zákazník sám domalovat, je od počátku 20. století velmi úzce spojena s konáním masopustních průvodů a mikulášských obchůzek především ve městech v severních a jižních Čechách. Výroba tohoto papírového zboží má v této pohraniční oblasti silnou tradici a je spojena s někdejší působením německého obyvatelstva.

Znalost výroby papírového zboží si s sebou do Čech z německé papírny přinesla Antonie Heldová, manželka zakladatele firmy Eduarda Helda. Ta zahájila výrobu v roce 1884 jako První rakouská továrna na patentní listy a luxusní papír (Erste österreichische Patehenbrief und Luxuspapier-fabrik). Největšího rozkvětu dosáhla ve 20. letech 20. století, kdy výrobu řídil Eduard Held mladší. V té době už měla pobočky ve Vídni, Budapešti a v Záhřebu, které vyráběly a nabízely vedle papírenského zboží i papírové vánoční ozdoby, masopustní masky, girlandy, konfety a podobné zboží. Firma prosperovala až do konce 2. světové války. V roce 1949 byla znárodněna a postupně začleněna do n. p. Severočeské papírny, v roce 1951 do n. p. Děčínské papírny. V roce 1960 se závod stal součástí Okresní podniku místního hospodářství v Mimoně. Podle zprávy ČTK závod v polovině 60. let produkoval na 160 tis. karnevalových masek a nasazovacích hlav, 190 tis. škrabošek a 800 tis. papírových čepic. V roce 1994 byl závod privatizován.

Od roku 2005 se majitelem společnosti Papírenská výroba a obchod (PVO) Zákupy stal Ing. Zdeněk Rydygr. Jeho snahou je, aby se charakter výroby masopustních masek neměnil, aby výroba probíhala stále stejným, kompletně rukodělným způsobem. Společnost PVO s.r.o. tak kontinuálně navazuje na původní rukodělnou výrobu papírových masek firmy Held. Působí ve stejném objektu, k hotovení

masek využívá původní sádrové formy z počátku 20. století, které se panu Rydygrovovi podařilo zachránit před likvidací. Nové formy vytváří ojediněle na zakázku nebo podle původních typů ve spolupráci s výtvarníky. Pracovní postup se od počátku výroby nezměnil, probíhá stejným způsobem jako před více než sto lety.

Čemu bylo třeba v nominačních podkladech věnovat nejvíce péče?

Při zpracování nominačních podkladů jsme se snažili především podrobně popsat tradici této rukodělné výroby v místním prostředí. Zpracovali jsme podrobně historii výroby masopustního a karnevalového zboží v Zákupích od roku 1884 do současnosti, hodně jsme se věnovali jednotlivým technologickým postupům. Velmi nám v tom pomohl pan Ing. Rydygr, který se nezabývá pouze výrobou a prodejem svého zboží, ale také historií nejen svého podniku, ale celého města. Hodně informací jsme tak získali v jeho soukromém firemním muzeu.

Na konci 19. století žilo v Zákupích 90 % německého obyvatelstva, sám zakladatel firmy masopustního a karnevalového zboží v Zákupích Eduard Held byl sudetský Němec. Měla tu masopustní tradice jinou podobu než jinde v Čechách a na Moravě? Objevují se tu spíše maškary s obličejovou papírovou maskou než s pomalovaným obličejem?

Masopustní průvody a obchůzky v libereckém regionu měly v minulosti rozdílnou podobu především v prostředí vesnice a v prostředí velkých měst. Masky vyráběné zákupskou firmou, které najdeme například ve firemním katalogu z roku 1939–1940, byly určeny především pro účastníky masopustních průvodů ve městech. Bez ohledu na skutečnost, zda v nich převažovalo české či německé obyvatelstvo. V některých lokalitách libereckého regionu, které byly až do konce 2. světové války osídleny z větší části německým obyvatelstvem, vykazovaly masopustní průvody a reje více společných znaků s karnevaly, během nichž se symbolicky vyháněli zlí démoni a duchové zimy, vrchnost si vyměňovala místa se sluhy a všude vládlo bujaré veselí. Již od druhé poloviny 19. století se v nich promítly tendence každoročně témata a typy masek přizpůsobit společenskému dění. Proto bylo možné v průvodech vedle tradičních postav Bakchuse, Turka, Žida, Smrti aj. potkat masky zvířecí nebo tzv. komické figury. Charakter těchto masek – četníka, fotografa, hrobníka, bubeníka, kominíka, vojáka či vězně často reflektoval dobové události.

Na vesnicích tomu bylo jinak. Lidé si tu podobně jako v jiných regionech zhotovovali masky a převleky sami, z materiálů, které pro ně byly dostupné – dřeva, slámy, kůže, hrachoviny apod. Jejich výběr měl v mnoha případech symbolickou vazbu k plodinám souvisejícím s hospodářským cyklem. Papírové masky a škrabošky na vesnicích účastníci masopustní obchůzky nenosili, nebo jen v omezené míře. V posledních padesáti letech se tyto rozdíly postupně stírají. Jak na vesnici, tak ve městě potkáme v masopustním průvodu maškary s pomalovaným obličejem a vedle nich maškary s obličejovou papírovou maskou. Výjimečně i masky celohlavové, nasazovací.

Za statek v ohrožení se dle instrukcí Ministerstva kultury považuje takový, jehož nositel nemá následovníky, který je užíván pouze a ryze pro komerční účely související zejména s turistickým ruchem, jehož autenticita je ohrožena silným nánosem cizorodých prvků nebo ztratil své původní sociální a kulturní funkce či přestal být integrální součástí života svých nositelů a společenství. Ruční výroba masopustních masek v Zákupích do této kategorie nepatří. Přesto, co existenci statku ohrožuje nejvíce a jaká záchranná opatření na eliminaci rizik zániku statku byla v souvislosti se zápisem přijata?

Vzhledem k tomu, že si Ing. Zdeněk Rydygr si vychoval svého nástupce, kterým je jeho dcera, které postupně předává veškeré znalosti o technologii tradiční ruční výroby masopustních masek, je zde předpoklad, že se ve výrobních postupech v následujících letech nebude nic podstatného měnit a tato jedinečná technologie bude zachována. Nicméně to, co může ohrozit existenci statku, je samotná poptávka po tomto zboží, které je s ohledem na náročnost a velký podíl ruční práce dražší než levnější zboží lisované z plastu, dovážené z asijských zemí. Pro zachování statku je proto velmi důležitá jeho popularizace a osvěta a rozšíření povědomí o této unikátní výrobě mezi širokou veřejnost.

Muzeum Českého ráje v Turnově proto s nositelem statku spolupracuje na programech, výstavách a animacích, které návštěvníky a účastníky seznamují nejen s historií této unikátní výroby, ale i s užitím masopustních masek v reálné skutečnosti. Takovými akcemi jsou např. Masopust na Dlaskově statku v Dolánkách u Turnova nebo Staročeské řemeslnické trhy či muzeem připravovaný výtvarný Salon. Zároveň spolu se zkušenými lektory naše pracoviště připravuje workshopy a dílny, na nichž si účastníci mohou jednotlivé technologické postupy vyzkoušet. Podobnou spolupráci nositel statku navázal také s Vlastivědným muzeem v České Lípě, kde se účastní akcí např. na Vísecké rychtě v Kravařích, s Muzeem Milevských maškar v Milevsku a dalšími institucemi. Stejně aktivity realizuje i v soukromém firemním muzeu.

K záchovným opatřením se také zavázal Liberecký kraj, který tento statek využívá k propagaci lidové kultury svého regionu. Tradici ruční výroby masopustních masek v Zákupcích zařazuje jako významný prvek lidové tradiční kultury v propagačních materiálech a publikacích souvisejících s cestovním ruchem.

Výroba masopustních masek je přímo závislá na existenci samotných masopustů. Jak se jim daří ve vašem regionu? Kdy letos masopusty vypuknou, pokud epidemiologická situace dovolí?

Tradici masopustních občůzek v tomto regionu silně ovlivnila normalizace v 50. letech 20. století. V souvislosti s ní z vesnického prostředí řada lidových obyčejů vymizela nebo byla nahrazena jinými. Konkrétně místo masopustních občůzek se konaly tzv. dětské karnevaly, pro dospělé maškarní bály nebo vepřové hody. Tradici se na některých místech podařilo oživit až po roce 1990. Důkazem toho jsou masopustní občůzky, které dnes organizují v řadě měst i vesnic v celém regionu místní spolky nebo hasiči, popř. skanzeny či muzea. Proto doufáme – ostatně jako ostatní pořadatelé, že po loňském zákazu se letošní masopustní občůzky uskuteční.

Masopust na Dlaskově statku v případě, že nebudou vydána nějaká omezující opatření, se bude konat 12. února.

V současné době už Pracujeme na scénáři, podle kterého bude probíhat. Na Dlaskově statku a v obci Bukovina ho pořádáme s kolegy muzejníky a kamarády z folklórních souborů už téměř třicet let. Na masopust se chystají i v mnoha obcích a městech v našem okolí, ve kterých se v posledních třiceti letech podařilo tradiční masopustní občůzky vrátit do života místních lidí. Některým pořadatelům, jimiž jsou buď obce nebo různé spolky, jsme trochu pomohli s přípravou a organizací nebo s maskami, někde jen oprášili kostýmy, které měly uložené po léta na půdě u babičky a poradili si sami. V mnoha vesnicích a městech v Pojizeří se až do roku 2020 masopusty konaly a my se všichni těšíme, že se konat zase budou.

Jaká je spolupráce vašeho muzea s firmou PVO? Od roku 2008 tu provozují soukromé firemní

Eduard Held muzeum, nazvané podle zakládající osobnosti první továrny s papírenským zbožím v Zákupích. Participujete aktuálně na nějakém projektu?

Spolupráce s nositelem statku je více méně standardní. Stejně tak s muzeem, které firma PVO s.r.o. založila a provozuje. Muzeum i firma žije svým životem, realizuje workshopy, komentované prohlídky a další akce. Také vydává místní zpravodaj. Spolupracuje s řadou muzeí – např. se skanzenem v Zubrnici, s muzeem v České Lípě nebo s Muzeem milevských maškar. My se snažíme ve spolupráci s Libereckým krajem unikátní výrobu papírových masek především prezentovat a propagovat, např. v programech, které pořádáme, v přednáškové činnosti, v dílnách pro školy i pro veřejnost apod. V současné době pracujeme na zcela nové databázi všech statků Libereckého kraje zapsaných na krajském i Národním seznamu. Aktualizovaná prezentace PVO Zákupy bude samozřejmě její součástí.

Rukodělná výroba masopustních masek v Zákupích byla na Národní seznam zapsána společně s Milevskými maškarami. Šlo o souhru náhod? Co oba statky spojuje?

Náhoda to trochu byla. O tom, že budeme nominovat výrobu masopustních masek ve stejném roce, jako byly nominovány Milevské maškary, jsme nevěděli. Potkali jsme se až při představování obou nominací na jednání Národní rady pro tradiční lidovou kulturu na Ministerstvu kultury. Ale bylo to moc fajn, protože právě Masopust v Milevsku je klasickou ukázkou toho, jak a kde se masky vyráběné ve firmě PVO Zákupy uplatňují. V době, kdy jsme nominaci připravovali, také firma pana Rydygra vyráběla několik nasazovacích celohlavových masek pro rodící se Muzeum milevských maškar. S touto institucí dodnes úzce spolupracuje, zejména při přípravě workshopů a dílen.

TZ: Irena Koušková